

Nimri Kullukları

KENAN ÖZTÜRK

DÜNYADA; OBO, OVOO, OVAA, ÜLE, TAAS KİHİTE, İNUKSUK, SAYWA, CAİRN. TÜRKİYE'DE KULLUK.

Elazığ'ın, Keban ilçesine bağlı Nimri köyü, Ağbaba Dağı'nın eteğine kurulmuş olup, Fırat Nehri'nin çevrelediği geniş, dağlık bir alana sahiptir. Nimrililer tarih boyunca bu dağlarda küçükbaş hayvancılık yaptılar. Kulluklar dağların doğal manzarasını süsleyen, yaklaşık iki metre boyunda basit düzenekli taş anıtlardı. Bu yapıtlar taşların üst üste konulmasıyla oluşturulurdu. Bazen kulluğun üst kısmında üzerine bez şeritler bağlanan ardıç ağacı dalları ve bazen de sığır kafatası bulunurdu. Kulluğu meydana getiren taşlar, birbirinden güç alarak ayakta durur ve sanki bu yapıyla doğadaki dengeyi ifade ederlerdi.

Geçmişte Nimrililer, Fırat Nehri kıyısında birçok mera alanını belli mevsimlerde hayvanları için otlak alanı olarak kullanırdı. Köy ile Fırat arasında gidip gelmek için yaklaşık 10 kilometre uzunluğundaki dağlık bölgeden geçilirdi. Bu yayla yerlerinden biri olan Bük'te uzun yıllar yaşamış, yaşlı kuşaktan Mevlüde Oğuz, kulluklar ile ilgili bize şu bilgileri verdi:

"Sadece Köy ile Bük arasındaki güzergâhta bile çok sayıda Kulluk bulunuyordu. Bük'e giderken, Sallıdere, Göç Konacak Düz, Kuşkaya (Bük inişinde), Demirtaş Komu, Çevlik, Gamıççağın Boynu ve Kırıkpeği'nde kulluklar vardı. Ayrıca Cingirca, Çoban Musto'nun Ağılı, Çalıklığın Parmak, Yıkılğan, Enecek ve Şehin Mağarası'nda da kulluk bulunuyordu."¹

Köylülerin 1970'li yıllardan itibaren büyük şehirlere göçü ile birlikte, dağlardaki yaşam biçimi ve

onun bir parçası olan Kulluk yapıtlar, zaman içinde unutulmaya ve yok olmaya yüz tuttular.

Kırk yıl aradan sonra, bu tarihi mirası kültürel bir etkinlik ile yeniden yaşatmak amacıyla, Ayvalık'ta bulunan Karagöz Sanat Evi sorumluluğunda "Nimri Kullukları Sanat Projesi" adıyla bir çalışma başlatıldı.

Sanat projesine bağlı olarak, kullukların geçmişi öğrenmek, unutulmuş bilgileri ortaya çıkarmak için araştırma yapmak gerekiyordu. Nimri köyünün dağlarına insanlar bu kullukları neden yapıyorlardı? Dağları bekleyen bu anıtların ardında nasıl bir kültür yatıyordu? Son zamanlarda arka plandaki hikâyesi unutulmuş, ancak yapımları günümüze kadar süren geleneğin kaynağı neye dayanıyordu?

Bu bilgilere ulaşmak için ilk başta kullukları tanımış olan köyün yaşlı ve orta kuşak insanları ile 2020-2021 yıllarında sözlü tarih çalışması yapıldı. Kullukları ne duymuş ne de görmüş olan genç kuşağa, kültür miraslarını aktarabilmek için farklı alanlarda araştırma gerçekleştirildi.

Kulluklar dünyanın çeşitli bölgelerinde efsaneleri unutulmuş anıtlar olarak olsa da yaptığımız çalışmalar bizi bu geleneği devam ettiren Sibirya'daki Türk halklarının yaşadığı coğrafyaya ve Moğolistan bölgesine götürdü. Altay, Tuva, Hakasya, Yakutistan, Buryat Özerk Cumhuriyetleri ve Sibirya'nın birçok bölgesindeki halkların bu kadim inancı günümüzde de sürdürdüğünü gördük. Bir Türkmen köyü olan Nimri'deki kullukların ardındaki hikâyeyi ve kaybolmuş bilgileri oralarda aramaya ve karşılaştırmaya koyulduk.

Araştırmamızda bu yapıtların buldukları her coğrafyada ki isimlerinin farklı olduğunu ve ortak bir sözcükle ifade edilmediklerini saptadık. Moğolistan'da *Obo* ya da *Ovoo*, Tuva Cumhuriyeti'nde *Ovaa*, Altay Cumhuriyeti'nde *Üle*, Yakutistan'da *Taas Kihite* (Taş İnsan), Kanada'nın Nunavut bölgesinde *İnukshuk*, Şili, Peru, Bolivya'da *Saywa*, Avrupa'da *Cairn* olarak var olan terim, Elazığ'ın Nimri köyünde ve bölgesinde "Kulluk" olarak adlandırılmaktadır.

Dünya literatüründe ise daha çok Moğolca *Obo* ya da *Ovoo* sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir.

Kulluk kelimesinin kaynağını İran'ın Tebriz şehrinde basılan "Arın Türkçe Etimolojik Sözlük"te "Qulluq" olarak buluyoruz.² *Qulluq* sözcüğünün açıklaması bu eserde; "Tapı, tapınak, dilek, ibadet, hizmet, vazife, ağırlama, huzur" olarak veriliyor.

Anadolu'nun birçok yerinde ve dünyanın oldukça geniş bir coğrafyasında görülen kulluklar, özellikle

Moğolistan'da *Obo* ya da *Ovoo* olarak bilinen bir kulluk

Ağbaba Dağı'nda kulluklar. Fotoğraf: Meral-Cemal Erez, 2018

le Sibiryâ'da varlığını sürdüren Şamanlık – Kamlık inancının bir ögesi olarak karşımıza çıkıyor. Çarlık dönemindeki asimilasyon çabalarına ve Sovyetler Birliği'nin tüm dinler ile beraber Şamanizmi yasaklamasına rağmen, bu inancın günümüze kadar varlığının sürdüğü görülüyor.

Moğolistan, Sibiryâ halkları uzmanı Fransız antropolog Roberte Hamayon'a insanların bu coğrafyada dağ başlarına, ovalara, akarsu ve şifalı su kenarına kulluk yapmalarının sebebini sorduğumuzda sayın Hamayon bize konuyla ilgili değerli bilgiler verdi.

Sibiryâ halklarının inanışlarında, doğadaki her varlığın yaşayan bir ruhu olduğunu belirten sayın Hamayon'a göre canlıların yiyecek döngüsü gereği, her varlık bir diğerinin yaşam gücünü alarak beslenir. Birinin yok oluşu diğerini yaşatır ancak o da sırası gelince doğaya karışır ve başka bir canlıya yaşam gücü verir. Döngü içinde olan bu inanışa göre beden ölür fakat ruh var olmaya devam eder. O kendi cinsindeki aile bağından doğan birisinin ruhuna dönüşerek yaşamayı sürdürür. Dağın, ormanın ve nehrin de sahibi, ruhu vardır. Dağlar, ormanlar, nehirler içindeki canlılarla beraber bir bütündür. Hepsisi bir uyum ve denge içinde yaşarlar. İnsan da bu doğanın bir parçasıdır. Dağın, nehrin, ormanın, şifalı suyun sahibinden korkar, ona saygı gösterir ve ihtiyaçlarına yanıt vermesini ister. Bir dağda, ormanda, nehrin avlanmak, dağın dar geçidinden sağlıklı geçmek, oralarda tehlikelerle karşılaşmamak için bu yerlerin sahibinden izin istenmelidir. Yoksa onlar intikam alabilir ve felaket getirebilirler.³

Roberte Hamayon kulluğun üzerine insanların taş bırakmasını, o yerin ruhu ile iyi ilişkide bulunmak ve ondan istediği dileği alabilmek için olduğunu belirtiyor. Hamayon'a göre, bunu genelleştirmemek gerekir. Uygulama farklı coğrafyalarda değişiklik gösterebilir. Her durumda iki tür sebebi olduğunu düşündüğünü dile getiriyor: Birincisi yer belirleme gibi pratik bir nedendir. İkincisi ise yerin sahibi ile ilişkiye geçmek için inançsaldır. Bu da zaman ve üzerinde bulunulan coğrafyaya göre büyük değişiklik gösterebilir.⁴

Bugün varlığını Sibiryâ'da hâlâ yaşatan Kamlık inancı üzerine Altay Cumhuriyeti'nden gelen bilgi-

Altay Dağları'ndan kulluklar

ler, kullukların ne amaçla yapıldıklarını anlamamıza yardımcı oldu. Kullukların dünya üzerindeki örneklerini araştırma çalışmamız sürecinde S.S. Surazakov Altaistika Bilim-Araştırma Enstitüsü üyesi Türkolog Nadejda Tidikova ile tanıştık. Ondan aldığımız değerli görüşler, bize, kulluklar hakkında Altay özelinde bilgiler verdi. Sayın Tidikova'nın gönderdiği, Ekeeva Emma Vasilieva ve Belekova Emilia Alekseevna'nın kaleme aldıkları "Altay'ın Geleneksel Dünya Görüşünde Kült Özellikleri" (Gorko-Altayskie – 2018)⁵ belgesinde konuyu aydınlatan verilerden hareketle aşağıdaki değerlendirmeleri yapma imkanına sahip olduk.

Altaylar'da; her dağın, dağ geçidinin, ormanın, ırmağın, gölün, ovanın, şifalı suyun sahibi ya da ruhu - canı olduğu inancı vardır. Buna o yerin "iyesi" yani sahibi denir. Kutsal sayılan dağın, ırmağın, ovanın iyesine – sahibine armağan sunmak, dua etmek, dilekte bulunmak için bu yerlerin bir noktasına işaretnişangâh olarak kulluk yapılır. Nesne olarak yapının kendisi değil, öz olarak onun bulunduğu yerin (Dağ, Su, Ova...) kutsallığı esastır. İbadet için toplu olarak biraraya gelen halk, örneğin bir dağda ibadet yapıyorsa, kulluk ritüelinin dağ üzerinde hangi noktada yapılacağını gösteren işaret anıtıdır. İnsanlar toplu olarak kulluğun etrafında biraraya gelip ibadetlerini gerçekleştirirler.

Sibiryâ, Altay bölgesi ve çevresindeki ülkelerde Nimri köyünde olduğu gibi iki çeşit kulluk ile karşılaşmaktayız. Birincisi yassı taşların üst üste konulmasıyla silindirik biçimde ve insan yüksekliğinde olan

Abbasdede ziyaret yerinde
kulluk, 2021

yapıtlardır. İkincisi ise tabanında geniş taş yığını olup konik şekilde yükselen, görüntüsü minyatür bir dağı andıran anıtlardır.

Her iki kulluk çeşidi de kutsal kabul edilen dağların tepelerine, dağ geçitlerine, nehir ve şifalı su kaynaklarının yanına yapılır. Üzerine eklenen ağaç dallarına bez şeritler, at yelesi ya da at kuyruğundaki kıllar bağlanır. Çubuklar huş, ardıç ağacı, karaçam ve çalı dallarından seçilir. Konik biçimdeki kulluklar dağın minyatür şekline benzemektedir. Tabanında taş yığını ve üstünde ağaç çubuklarının olduğu, Kızılderili çadırlarını andıran piramit şeklindeki kulluklar da vardır.

Altay Cumhuriyeti'nde kulluklar, dağların zirve ve yamaçlarına, güneş gören doğu ve güney tarafına yapılıyor. Kullukların yanından geçen insanlar, onları kutsal gördüklerinden, yapıtın üzerine çevreden taş bulup koyuyorlar. Kulluğun yanında durup dua

ediyorlar. Bazı bölgelerde kulluğun etrafında saat yönünde üç kez dönülüyor. Ağaç çubuklu kulluklara *d'alama* – *kıyra* denen beyaz, sarı ve mavi bez şeritler bağlanıyor ve yerin sahibinden dileklerde bulunuyorlar. Konan taşlar, bağlanan bez şeritler zaman içinde artıyor. Böylece anıtlar kaybolmadan her zaman varlıklarını devam ettiriyorlar.

Altaylar, Moğolistan ve çevresinde gördüğümüz, üzerinde ardıç ağacı dalları konan konik taş yığını kulluklar Nimri'nin yakınında, Ağbaba, Dalardıç, Abbasdede ziyaret yerlerinde bulunuyordu. Silindir biçimindeki kulluklar ise köy ile Fırat Nehri arasındaki dağlık alanda yakın zamana kadar varlıklarını sürdürdüler.

Son olarak Kullukların ortaya çıkışını Tuva Cumhuriyeti vatandaşı, halk bilimci, ünlü akademisyen ve aynı zamanda kendisi de bir Kam (şaman) olan Monuş Kenin Lopsan'dan öğrenelim.⁶

Ağbaba'da kulluk
Elif Gür albümünden, 1983

Lopsan, Tuva dilinde *Ovaa* denilen kullukların doğuşunu üç döneme ayırıyor:

Birinci aşama Altay toplumlarının avcılık-toplayıcılık dönemidir. Avcılar av hayvanlarının bol bulunduğu yere işaret olarak bir taş bırakıyorlardı. Oradan geçen diğer avcılar veya o taşın yakınındaki ağaçlardan yemiş toplayan ya da topraktan kök çıkartan insanlar da, o yerin iyisine-sahibine memnuniyetlerini göstermek için var olan taşın üzerine taş koyuyorlardı. Lopsan ilk *Ovaa* kutsamasının böyle başlayabileceğini düşünüyor.

Avcılıktan, hayvan besleme aşamasına geçildiğinde, *Ovaa* kutsamasının başka bir çeşidi meydana geldiğini öğreniyoruz. Besi hayvanları semizlenip geliştiğinde, tabiatın zorlukları aşıldığında, refah yerde yaşayan insanlar oranın iyesine tapınıp memnuniyetlerini göstererek, uygun bir yere ya da hayvanlarını otlattıkları yüksek bir noktaya taş bırakıyorlar. Orada yaşayan akraba toplulukları bu yeri kutsal görüp, kışın sert soğukları atlattıklarında, özel olarak buraları kutsama ihtiyacı duydular. *Ovaa* kutsamasının ikinci aşaması böyle olmuştur.

Beslenme için toprağın işletilip ürün elde edildiği, çiftçilik dönemine geçildiğinde, artık temel yiyecek maddesi buğdaydır. Bu ürünün yetiştiği topraklara yağmur yağsın, ürün bereketli olsun diye, yerin sahibi – ruhu için insanlar buralara işaret koymaya, taş yığmaya ve o alanları kutsal kabul etmeye başlamışlardır. Bu da *Ovaa*’ları kutsal kabul etmenin üçüncü aşamasıdır.

Ovaa’ların yapılacağı yeri gösterip, onları kutsayan, ayinini yapan ise sıradan insanların bilmediğini bilen, duymadığını duyan, ruhlar ve yer, gök güçleriyle iletişime geçen ve Sibirya – Altay bölgesindeki topluluklarda, “kusursuz” olarak kabul edilen “Kam” denilen kişilerdir.

Altay toplumları yaşadıkları bölgedeki en yüksek dağın tepesine ya da ovalardaki düzlük alanlara *Ovaa* yaparlar. Dağın zirvesindeki *Ovaa*’nın ya da düzlük

tarım arazilerindeki *Ovaa*’ların kutsanması buraların sahibine-ruhuna olan saygıyı gösterir. Yüksek bir dağ için yapılan kutsama diğerlerine göre daha önemlidir. Dağın tepesinde çıplak bir yerde yapılan *Ovaa* törenine bölgenin tüm halkı, küçük büyük herkes katılır. Erkekler önceden gelerek *Ovaa*’nın dört yanına konan dört geniş taş üzerinde ardıc dalları yakarak tütsü yaparlar. Kutsamaya gelenlere ve dağın sahibine en iyi yiyecek ve içecekler ikram edilir. *Ovaa* etrafında yapılan törende ağaç bakaçtaki ak süt yer iyisine doğru saçı yapılır.⁷ Halk çevredeki en yüksek dağ yönüne dönerek, yerin sahibine yağmurun yağması, buğdayın bol yetişmesi, ormanlarda avın bereketli olması, refah gelmesi... için topluca dua eder. Kutsama sırasında *Ovaa*’nın üzerine süt dışında, çay, votka, arpa unu serpilir. Armağan olarak *Ovaa*’ya üzerine av hayvanlarını simgeleyen tamgalar işlenmiş, kurut (peynir) ve elma gibi yiyecekler bırakılır. Sunum olarak torbalarda getirilen bu yiyecekler bir çember oluşturulup, elden ele geçirilerek kutsanır. Yapıtın üzerindeki dallara asılan bez şeritler ve kulluğa konan diğer yiyecekler yerin sahibine bırakılan armağanlardır. Kutsal bir göl ya da ırmak kenarına *Ovaa* yapılmış ise, onun ruhu için suya gümüş para atılır.

Yukarıda gerçekleştirilen kutsamalar otuz, kırk sene öncesine kadar aynı amaç ve çok benzer bir biçimde Nimri’nin Ağbaba Dağı tepesinde yapılmaktaydı. Nimri çevresinde, dağ zirvesinde toplu olarak kutsal tören için bir araya gelinen tek yer Ağbaba’dır. 1450 metre rakımdaki Ağbaba’nın tepesinde günümüzde kutsal sayılan üç meşe ağacı vardır. Köy halkı aralıksız olarak her sene Ağbaba’yı topluca ziyaret eder ve tören gerçekleştirir. Nimri etrafındaki; Bayındır, Denizli, Yahyalı diğer Türkmen köylüleri de törene katılırlar.

Ancak daha otuz kırk sene öncesinin törenleri ile günümüzde yapılanları karşılaştırdığımızda ritüellerin birçoğunun kaybolduğunu görmekteyiz. Geç-

Ağbaba, 2021

Altay Federal Cumhuriyeti'nde kulluklar

mişteki törenler ile ilgili bilgileri şöyle özetleyebiliriz. Köylüler dağa iki ayrı yoldan çıkıyorlardı. Ağbaba'nın tepesinde elimizde 1983 yılında çekilmiş fotoğrafı bulunan, minyatür bir dağa benzeyen konik bir kulluk vardı. Bu kulluk Nimri'nin Göğeluşağı mahallesinden çıkılıp, Ağbaba zirvesine varılan yerde bulunuyordu. Köyün Karşıbaşı mevki, Türkmenin Mezarı tarafından Ağbaba'ya geldiğinde ise bölgede Çağıl olarak adlandırılan bir taş yığını daha vardı. Bu iki yapıt alanda yapılan "çevre düzenlemesi" sırasında yok oldular.⁸

Ağbaba'yı ziyarete gelen insanlar çevreden bir taş alıp bu Kullukların üzerine koyuyorlardı. Meşe ağaçları üç kez öpülüp onlara dua edilirdi. İnsanlar ağaçlardan birinin kökündeki cüvher denilen kırmızı topraktan az miktarda alıp ağızlarına götürürlerdi. Ayrıca cüvher bir beze sarılarak eve getirilir ve aileyi korusun, bereket getirsin... diye mekânın kıymetli bir yerine bırakılırdı. Meşe pelitlerinden de birkaç tane aynı amaçla toplanır ve eve getirilirdi. Kutsal sayıldıklarından meşelere zarar verilmez, dalları kesilmez ve kırılmaz. Bu ağaçların dallarına yakın zamana kadar farklı renklerde bezler armağan olarak bağlanıp, dilekler tutuluyordu. Meşelerin üzerindeki yoğun bezlerin ağaçlara zarar verdiği düşünülerek, otuz sene kadar önce dallar üzerinden kaldırıldı. Ağbaba ziyareti öğelerinin önemli bir parçası olan bu gelenek böylece unutulmaya bırakıldı.

Ağbaba töreni yapılırken, kurban etinin piştiği sürede köyün inanç önderi olan dede yönetiminde tüm katılımcılar kulluğun etrafını birikti. Yönlerini güney batı istikametinde bulunan, bölgenin yüksek dağı Abdulvahap üzerindeki ziyarete döner, bereket, sağlık, dirlik ve birlik... için toplu dua ederlerdi. Ardından

dede saz çalar, Alevi deyişleri okur ve katılımcılardan coşup esriyenler olurdu. Töreni yöneten dede ya da olmadığında köyde yaşayan inanç önderi kendine getirilen testiden avucuna boşaltılan suyu saçarak göğe doğru serper, toplum için bereket dilerdi. Ardından kurban eti yenilir ve köye dönülürdü. Ağbaba'da Kulluk etrafındaki bu biçimiyle tören geleneği 1959 yılında vefat eden köyün dedesi Arapgir'in Onar köyünden gelen Kocadede ve dede olmadığı zaman ise Nimri köyünden Fevzi Önen (vefatı 1991) tarafından sürdürüldü.

Günümüzde bu ritüellerden geriye, Ağbaba için koç kurban etme geleneği kalmıştır. Toplu olarak yapılan köy kurbanına Nimri halkı ve çevre köylüler katılıyor. Köyün dedesi tören sırasında pişen eti kutsadıktan sonra törene gelen topluluğa dua ediyor. Kurban yemeği yendikten sonra tören sona eriyor.

Tarih içinde, değişik sosyo ekonomik ve siyasî şartlara bağlı olarak, göç dalgaları ile Anadolu'ya gelen Kulluk geleneği Nimri'de asırlar boyu böyle yaşatılmıştır.

SONUÇ

İnsanlar kutsal bildikleri yerlerin sahibine ibadet etmek ve dilekte bulunmak amacıyla, ritüelini yapılabileceği nişangâh noktası olarak kullukları oluşturmuşlardır. İnsanlığın avcılık – toplayıcılık, hayvan besiciliği ve tarım evrelerinde, ormandaki av hayvanına sorunsuz ulaşılabilmesi, dağda yayılan hayvan sürüsüne zarar gelmemesi, tehlikeli geçitlerden sert yamaçlardan güvenli geçilebilmesi, şifalı bir suda iyileşmek vb. Dilekleri elde edebilmek için bu yerlerin sahipleri ile antlaşmaya varmak gerekmektedir. İşte yapılan kulluklar bu antlaşmanın gerçekleştiği yeri işaret eder. Sibiryaya Taygalarında ortaya çıkan, köyümüz Nimri'ye kadar ulaşan kullukların ardındaki inanış ve kültürel temelin açıklaması burada yatmaktadır.

Araştırmamız sırasında elde ettiğimiz yukarıdaki bilgiler bize Nimri'deki kullukların geçmişiyle ilgili tarihî ipuçları vermiş ve bu yapıtların ardındaki bilinmeyen noktalar aydınlatılmıştır. Her ne kadar çalışma Nimri Köyü Sanat Projesi için yapılsa da, Türkiye'nin ve dünyanın birçok yerinde varlıkları farklı isimler altında devam eden ve ne oldukları unutulmuş bu yapıtlar ile ilgili bilgiler ortaya çıkarılmıştır.

DİPNOTLAR

- 1 Mevlüde Oğuz, Şöyleşi, İstanbul, Nisan 2018. (Vefatı: Nisan 2019)
- 2 Hasan Bey Hadi, "Arın Türkçe Etimolojik Sözlük", Tebriz, 2010, ref. 8977.
- 3 Roberte Hamayon, Quai Branly Jacques Chirac Müzesi-Paris, 11-12 Mart 2017. Konferans, "L'Ethnologie va vous surprendre- Etnoloji sizi şaşırtacaktır" Obolar konusunda sorularımızı yanıtlayan, bilgilerinizi bizden esirgemeyen Roberte Hamayon'a teşekkür ederim.
- 4 Roberte Hamayon ile yazışmalar, Ocak, Şubat 2020.
- 5 Ekeeva Emma Vasilieva ve Emilia Alekseevna'nın kaleme aldıkları "Altay'ın Geleneksel Dünya Görüşünde Kült Özellikleri", Altay Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı, S. Surazakov Altay Bilimsel Araştırma Enstitüsü. (Gorko-Altayskie – 2018) // Belgeyi yollayan

- Nadejda Tidikova'ya, "Altay'ın Geleneksel Dünya Görüşünde Kült Özellikleri" metnini Rusçadan çeviren Elchin Jabrayilzade'ye teşekkür ederim. Ayrıca Altay Cumhuriyetinden ilişkileri sağlayan Kırgız arkadaşım Aya Bapaeva'ya ve Rusçadan metin çevirisi katkısında bulunan Nefise Mugayeva'ya teşekkürler.
- 6 Monguş Kenin-Lopsan, "Tuvaların Gelenekleri", s. 148, Bengü Yayınları, Ankara, 2019. Monguş Kenin Lopsan, 1925 yılında Chash-Tal'da (Tuva) doğmuştur. Yazar, şair, tarihçi ve arkeolog olan Lopsan, dünyada tanınmış bir Şamanizm araştırmacısıdır.
- 7 Saçı: Altay Türkleri'nde Gök Tanrı'ya ya da yer / su ruhları için serpilerek saçılan ve kansız kurban olarak değerlendirilen; kımız, süt, yağ vb. sıvı; buğday, peynir, elma vb. katı yiyecekler; para vb. nesnelere;

- dala, ağaca bağlanan bez şeritler. (Esat Korkmaz, Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü, Anahtar Yayınları, 2003, s. 131)
- 8 2021 yılı Nimri Kullukları Sanat Projesi kapsamında, Göğeluşağı yönündeki Ağbaba'daki kaybolmak üzere olan Kulluk, Nimri, Denizli köylüleri, Keban ve Elazığ'dan gelen gönüllülerce yeniden onarıldı ve eski haline getirildi. Aynı etkinlikte, Abbasdede ve Dalardıç ziyarete kullukları da onarıldı. Üç yapıtın üstlerine yerin sahibine armağan edilen ve dilek tutulan bezlerin bağlanabilmesi, ritüelin sürmesi için birer ardıc dalı kondu. Türkmenin Mezarı yönündeki Çağıl'ın eski yerinin yanına ise gene proje kapsamında 2018 yılında sanatçı Meral ve Cemal Erez'in tasarımlarını yaptıkları iki çağdaş eser yapıldı.